

POZNÁMKA K NORMALIZÁCIÍ A REGULÁCIÍ JAZYKA

VIKTOR KRUPA, Kabinet orientalistiky SAV, Bratislava

Väčšina európskych jazykov a veľa jazykov mimoeurópskych jestvuje v podobe hovorenej a písanej, pričom za primárnu právom pokladáme hovorenú podobu, teda reč. Istú výnimku možno predstavovala literárna japončina - aspoň prechodne - s jej množstvom lexikálnych prvkov prevzatých z čínštiny cez literatúru. Z týchto čínskych prvkov (morfém) vznikali v kruhoch literátov a učencov kompozitá. Takto japončina, jazyk s podstatne chudobnejším fonologickým inventárom než čínština (a navyše bez jej štyroch tónov), získala záplavu homonymných slov. Tieto slová síce boli v písanom jazyku vďaka čínskym ideografickým znakom jasné a zrozumiteľné, ale v hovorenej reči sa stali vážnou bariérou hladkej komunikácie. Dodnes si Japonci vypomáhajú - v prípade nedorozumenia - tak, že si na dľaň píšu znaky. Po nevyhnutných reformách v súvislosti so vzostupom úlohy masmédií v spoločnosti sa začala obnovovať prirodzená rovnováha. Prvé miesto aj v japončine zaujala hovorená reč a odvtedy sa úsilie japonských lingvistov sústreďuje na odstraňovanie nadbytočných homonym - aby bol hovorený jazyk zrozumiteľný aj bez komentárov v znakoch (dosiaľ ich vidíme napríklad v japonskej televízii ako doplnok hovoreného slova). Regulácia jazyka je v Japonsku nevyhnutnosťou.

Uvádzam túto skutočnosť preto, lebo chcem zdôrazniť, že jazyk sa z času na čas musí reformovať. Mám teraz na mysli predovšetkým to, čomu hovoríme pravopis. Ak sa reformy nekonajú dlhší čas, dostane sa jazyk do nežiaducej situácie s dôsledkami presahujúcimi jeho hranice. Odstrašujúcim príkladom je angličtina, kde nesúlad medzi hovorenou a písanou formou prekročil hranicu únosnosti, ako to potvrdzuje i rastúce percento dyslexikov, ba analfabetov (vo Veľkej Británii je ich vyše 10 %). Reálne východisko z tejto situácie nie je na dosah ruky, napriek kritickým výhradám významných osobností, napríklad Marka Twaina či Georga Bernarda Shawa. Mark Twain napísal: "Anglická abeceda je číre bláznovstvo. Nedá sa ňou zapísať skoro ani jediné anglické slovo... Ak si anglický pravopis vyžaduje reformu a zjednodušenie, dovoľím si zdôrazniť, že anglická abeceda si ju vyžaduje dva až tri milióny ráz nástojčivejšie." ([1], 119-120)

Dnes sa v našej spoločnosti často vynára otázka, kto má sledovať či usmerňovať rozvoj jazyka. Spektrum odpovedí siaha od naivných zástancov samoregulácie (ktorú si viacerí očividne zamieňajú so svojvôľou z neznalosti jazykovedy, prípadne s cynizmom, ak nie aj s pocitom, že regulácia porušuje základné ľudské práva) až po nekompromisných vyznávačov prísnej regulácie. Nepochybne musia byť pri tom jazykovedci. Nie však len oni.

Pojem spontánnej regulácie a normalizácie jazyka poznáme z histórie jazykov, ktoré sa využívali v interetnickej komunikácii, ako sú napríklad hauština v západnom Sudáne (s ťažiskom v severnej Nigérii a okolitých štátoch), malajčina v ostrovej juhovýchodnej Ázii.

V modernom svete, prahnúcom po "právnom štáte" (neraz sa nepozorovane meniacom na právnický štát), prekvapujú hlasy, ktoré v pomýlenej viere v čarovný prútik samoregulácie akoby vynímali jazyk z okruhu ustanovizní vyžadujúcich istú reguláciu. Jednou zo základných funkcií jazyka je predsa zabezpečovať pokiaľ možno bezporuchovú komunikáciu v rámci celého spoločenstva. Keby sa tempo zmien priveľmi zrýchlilo alebo keby zmeny boli drastické, viedlo by to k poruchám plynulosti komunikácie - ale k poruchám by viedlo i to, keby sa jazyk vôbec nemenil. Taký jazyk by prestal byť v meniacom sa svete užitočný.

Bezporuchová komunikácia si vyžaduje istú jednotu normy. Tá sa dá dosiahnuť v zásade dvoma spôsobmi. Nórsky jazykovedec Einar Haugen hovorí o overtnej čiže otvorenej regulácii, ktorej opakom je kovertná, navonok zastretá regulácia. A dodáva, že podľa jeho mienky kovertné pravidlá môžu byť rigidnejšie než overtne [2]. Overtné pravidlá pripomínajú písané zákony, ktoré sa často dajú porušovať beztrestne či takmer beztrestne a inokedy zasa naopak, prax implementácie striktných overtých zákonov vôbec neberie do úvahy veľkodušnosť teoretických ustanovení a skrýva sa za ňu. Kovertné metódy regulácie jazyka sú nenápadné, môžu za nimi stáť mimovládne, súkromné inštitúcie, a predsa sankcie za previnenia proti nim bývajú neraz neúprosnejšie ako pri porušovaní overtých noriem. Porušovanie kovertného úzu sa trestá vylúčením z istého (predpokladajme) vyvoleného kruhu a zužovaním šanci na úspešnú kariéru. Prototypickým príkladom kovertnej regulácie jazyka je angličtina.

A predsa angličtina azda najviac zo všetkých európskych jazykov podcenila význam občasných reforiem. Ak vezmeme do úvahy písanú a hovorenú podobu, pokojne môžeme hovoriť o diglosii. Je to problém, ktorý v inej podobe trápí celý arabský svet, kde proti sebe stoja fikcia klasického spisovného jazyka koránu a realita množstva teritoriálnych obmien. V slovenčine sa našťastie zaužívala prax občasných reforiem prapovisu. Je pochopiteľné, že pri ich navrhovaní a uskutočňovaní zohrávajú významnú úlohu jazykovedci, ale je nevyhnutné brať na vedomie i pedagógov a odborníkov, najmä ak ide o terminologické otázky. Veľa termínov preniká do slovenčiny inou cestou, nie cez terminologické komisie, ktoré často až post factum zvažujú vhodnosť zaužívaných termínov. Skúsenosti z Indonézie potvrdzujú, že z množstva odborných termínov utvorených jazykovedcami, sa zaužívala v jazyku menej ako polovica. Ťažko riešiteľným problémom býva práve otázka, či ponechať už zabehané termíny, alebo či ich nahradiť "správnejšími". Napríklad slovo *islam*. Do slovenčiny sa dostalo cez filter jazykov, ktoré nezapisujú vokalicú dĺžku. V arabčine je to *islám*; kým sa u nás neetablovala orientalistika, toto protirečenie nás nemohlo dráždiť, lebo sme o ňom nevedeli. Máme dnes zotrvať pri zápise *islam*, alebo zavedieme formu *islám*? Podobný problém predstavuje slovo *Budha*. V indickej pôvodine znie ako *Buddha*. Ak to vieme a ak už vieme aj to, že v pôvodine je aj slovo *budha*, ale má celkom iný význam, a ak sa s týmto slovom môžeme stretnúť aj v slovenskej vedeckej či vedecko-populárnej literatúre, nebolo by rozumnejšie držať sa originálu?

Bolesti hlavy zapríčiňujú jazykovedcom neprestajne sa meniace názvy rozličných starých i nových krajín. Mali sme Burmu, Barmu, Birmu, dnes už aj Mjanmar, váhali sme alebo váhame medzi Kirgizskom a Kirgizstanom prípadne Kyrgyzstanom, medzi

Gréckom a Helénskou republikou, Nemeckou spolkovou republikou a Spolkovou republikou Nemecko atď.

V mnohých prípadoch by bolo vhodnejšie rozlišovať pravopis takýchto termínov podľa toho, komu sú texty určené - či širšej verejnosti, alebo užšiemu kruhu odborníkov. V literatúre vedeckej a odbornej by mali o prepise takýchto slov rozhodovať sami odborníci - jazykovedec bez znalosti konkrétnej problematiky odboru, napriek tomu, že môže poskytnúť radu zo svojho hľadiska, by tu nemal mať posledné slovo.

Problémy však v praxi bývajú skôr s redaktormi, ktorí majú sklon zužovať jazykovú normu a menia sa, žiaľ, neraz na nezmieriteľných jazykových byrokratov. K uspokojivému riešeniu by prispelo grémium, do ktorého by teda mali byť - okrem jazykovedcov - pozvaní nielen vedci pracujúci vo svojom odbore, ale aj vydavateľskí, časopiseckí, televízni a rozhlasoví redaktori a hlásatelia.

LITERATÚRA

- [1] TWAINE, M.: Zjednodušený pravopis. In: Mark Twain: Listy zo Zeme. Bratislava, VPN 1968.
- [2] HAUGEN, E.: Linguistic Pluralism as a Goal of National Policy. In: Language and Society 1969, s. 65-82.

PhDr. Viktor Krupa, DrSc.
Kabinet orientalistiky SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR